

КРАЄЗНАВЧА МОЗАЇКА

Олександр Ільїн

●

ІВАН ТУМАНСЬКИЙ І ОЛЕКСАНДР РАДИЩЕВ

У журналі “Трутень” 1772 року було надруковано невеличкий твір “Отрывок путешествия в ***” И. Т., що мав сильне антикріпосницьке звучання. Питання його авторства - одне із найбільш спірних у російському літературознавстві. Так, О. Незельонов вважав, що “Отрывок” міг належати Івану Тургеневу, але ця гіпотеза не знайшла підтвердження. Л. Майков висловив припущення, що, ймовірно, сам видавець часопису Микола Новиков (издатель “Трутя”) написав “Отрывок”. Але більшість сучасних дослідників вважає автором Олександра Радищева. Тому “Отрывок” включають, починаючи з 40-х років ХХ ст., у зібрання творів видатного письменника-демократа. Звісно, твір нагадує змістом знамените “Путешествие из Петербурга в Москву”, однак відомий російський літературознавець Георгій Макогоненко¹ наводить переконливі докази того, що Радищев не міг бути його автором.

У Петербурзі на той час жив забутий нині просвітник і громадський діяч Іван Туманський. Спробуємо відповісти на питання: чи не міг бути автором “Отрывка” саме він? Просвітник походив зі славного чернігівського роду Туманських, який дав батьківщині багато відомих політичних і культурних діячів.

“Іван Григорович Туманський народився близько 1740 року. Він навчався в Петербурзькому Академічному університеті (1758-1761) разом з О. Лобисевичем і С. Дівовичем. Після цього служив у Петербурзі, де був оберсекретарем Сенату. Там він зблизився з О. Безбородьком, який згадував потім з “найблагодарнейшим признанием” його “дружество”.² Взагалі, все життя Іван Туманський належив до опозиційних малоросійських кіл, близьких до великого князя Павла Петровича.

“После роспуска Комиссии Екатерина вновь вернулась к переводам из “Энциклопедии” (Дідро і Даламбера - О. І.) и поручила Ивану Туманскому, одному из переводчиков специально созданного ею “Общества, старающегося о переводе иностранных книг”, перевести из “Энциклопедии” политические статьи и собрать их в одну книгу. Книга названа демонстративно “О государственном правлении и разных родах оного из Энциклопедии”. В ней собраны статьи, трактовавшие политические доктрины французского

Просвещения, так устраивавшие Екатерину. Книга вышла в 1771 году в издании Академии наук”.³ Майже одночасно 1770 року видатний філософ Яків Козельський (також служив секретарем у Сенаті) видав “Статті о философии и частях ее из Энциклопедии”. Висунемо гіпотезу, що тоді в Петербурзі виник філософсько-просвітницький гурток на чолі з Яковом Козельським та Іваном Туманським.

З 1771 року після навчання за кордоном у Сенаті починає працювати Олександр Радищев, який через 2 роки на замовлення того ж самого “Общества, старающегося о переводе иностранных книг” видає переклад книги французького мислителя Габрієля Маблі “Роздуми про грецьку історію”. Можна припустити, що Радищев та його друзі і товариші по службі Олексій Кутузов і Андрій Рубановський (до речі, останній має глухівське коріння) також належали до цього гуртка. Членом гуртка Туманського-Козельського, напевно, був і відомий у майбутньому державний діяч Олександр Храповицький. Так, син письменника Микола Олександрович Радищев пізніше згадував: “Храповицкий еще в молодые годы помогал ему совершенствоваться в русском языке и так под его руководством переводил книгу Г. Мабли...” Навряд чи молодий і ще недосвідчений у літературі Храповицький був учителем свого однолітка Олександра Радищева. Мабуть, письменник-демократ розповідав про допомогу членів гуртка, а син запам’ятав лише відоме прізвище. Відзначимо, що письменник і фольклорист Михайло Чулков тоді служив у Сенаті.

Г. Макогоненко писав: “Совершенно очевидно, что Радищев знал перевод Ивана Туманского и, когда писал свое примечание к слову “самодержавство”, имел ввиду определение того же слова в “Энциклопедии”.⁴ Крім того, Радищев не тільки був обізнаний з творчістю Івана Туманського і Якова Козельського, а й перебував під впливом філософії останнього. Радищев і Козельський захоплювалися ідеями Жан Жака Руссо та однаково міркували, що передусім треба визволити селян, а вже потім займатися їх просвітою, а це суголосно “Отрывку”. Отже, можна припустити, що Іван Туманський і Яків Козельський були духовними наставниками молодого Олександра Радищева. А через 17 років письменник при написанні “Путешествия” взяв за взірць твір свого вчителя “Отрывок”.

З часом гурток фактично перебазувався до Глухова, де в другій половині 70-х років працювали разом у Малоросійській колегії Яків Козельський та Іван Туманський. До гуртка приєднався його племінник талановитий Федір Туманський. Глухів стає центром ідеології просвітництва в Україні.⁵

На початку 70-х років XVIII ст. у Петербурзі існував ще гурток Новикова-Фонвізіна, до складу якого входили їх друзі Василь Майков, Михайло Попов, Олександр Аблесимов та інші. Це літературно-політичне об’єднання мало антикатерининську і пропанінську орієнтацію. Члени обох гуртків підтримували дружні стосунки. Так, Денис Фонвізін тепло згадує у своєму щоденнику про зустрічі зі старим знайомим Іваном Туманським у Києві в липні 1786 року. Є всі підстави вважати, що Іван Туманський був знайомий з Новиковим, і саме він звів видавця зі своїм племінником Федором. Отже, І. Туманський мав можливість друкуватись у “Труті”.

Видатний український історик Олександр Оглоблін так описує подальше життя Івана Туманського: “Коли відкрито було намісництво, І. Г. Туманський був призначений на посаду київського губерніяльного прокурора (1782), а в

1791-1796 рр. він був головою Київської Палати Цивільного Суду і кавалером орденів Володимира IV ступеня та Анни II ступеня. Він користувався великою пошаною серед київського громадянства”⁶. Точна дата смерті Івана Туманського, на жаль, невідома.

Страхітлива картина мужицького рабства постає перед читачами “Отрывка путешествия в ***”. Автор твору був дуже сміливою людиною із загостреним почуттям справедливості. Навіть зломовний мемуарист Пилип Вігель написав: “Председатель Гражданской Палаты был человек одной из известнейших фамилий в Малороссии, Иван Григорьевич Туманский, который делал величайшую честь сословию старых холостяков. Он судил по справедливости и законам, следственно к неудовольствию половины тяжущихся, а не было ни одного человека, который бы не любил его и не уважал. Его спокойная совесть изображалась на спокойном лице его вместе с тихим веселием, ея неразлучным спутником”.

Р. С. *Олександр Храповицький на початку 70-х років служив аудитором при генерал-фельдмаршалі Кирилі Розумовському. Безперечно, з колишнім гетьманом був пов'язаний також Іван Туманський, бо його брат Василь - генеральний писар, свого часу - правиця К. Розумовського. Взагалі, треба досліджувати такий феномен, як служба у братів Розумовських цілої плеяди письменників: у Олексія - Олександр Сумароков, Іван Єлагін, Василь Адодуров, у Кирила - Григорій Теплов, Яків Княжнін, Григорій Козицький, Олександр Храповицький, Василь Лукін, Семен Дівович, Опанас Лобисевич та інші.*

Джерела та література:

- 1 Макогоненко Г. П. Радищев и его время. - М., 1955. - С. 172-177.
- 2 Оглоблін О. Люди старої України. - 1959. - С. 246.
- 3 Макогоненко Г. П. Вказ. праця. - С. 74.
- 4 Там само. - С. 145.
- 5 Див.: Львів О. Невдачливий Федір Туманський // Пам'ять століть. - 1998. - № 5. - С. 135-138.
- 6 Оглоблін О. Вказ. праця. - С. 247.

